

УДК 811.162.1'06'367.332.7'271

ГРАМАТИЧНА ФОРМА ПРИСУДКА І РІВЕНЬ МОВЛЕННЕВОГО ЕТИКЕТУ У СУЧАСНІЙ ПОЛЬСЬКІЙ МОВІ

Віргінія МІРОСЛАВСЬКА

*Великотирновський університет ім. св. Кирила і Мефодія
вул. Теодосія Тирновського, 2, Велико Тирново, 5003 (Болгарія)
Кафедра слов'янської філології
e-mail: miroslawska@op.pl*

У статті простежується зв'язок між граматичною формою присудка та гонорифікативним значенням речення в сучасній польській мові. Порівнюються звертання до адресата на офіційному та неофіційному рівнях. Розкрита різноманітність гонорифікативного значення речення в офіційній площині, залежно від граматичної форми присудка.

Ключові слова: мовленнєвий етикет, гонорифікативність, рівень формальний/офіційний, рівень неформальний/неофіційний.

Поняття *етикет* і *мовленнєвий етикет* традиційно асоціюються з порадами з етикету, з рубриками, які стосуються правил поведінки, у газетах чи інтернеті. Однак в останні десятиліття ХХ ст. цей образ змінюється. Мовленнєвий етикет стає предметом наукових досліджень. Він цікавить мовознавців, які займаються прагматикою, соціологією і психологією мови, а також все частіше глоттодидактиків. Польська література з цієї тематики доволі багата – до неї входять праці, присвячені як проблемам мовленнєвого етикету в сучасній польській мові, так і історичному розвитку етикетних форм. Обширну бібліографію публікацій в цій сфері опрацювала Ягода Блох¹.

Старше покоління польських мовознавців трактує явища польського мовленнєвого етикету як питання з галузі лексикології, стилістики. В останніх працях спостерігається зацікавлення даною проблематикою у внутрішньомовному аспекті. Ромуальд Гуша відстоює навіть включення явища гонорифікативності до опису граматичної системи польської мови: “Цю вражаючи на сьогоднішній день відсутність граматичних етикетних форм у польській граматиці найчіткіше можна побачити у “Граматиці сучасної польської мови”², в якій інформації на цю тему нема в жодній частині. Лише в деяких новіших дослідженнях польської граматики останнім часом почали з'являтися елементи категорії гонорифікативності, описані фрагментарно, але вже помітно. Однак це жодною мірою не стосується проблематики словозмінної парадигми, яку на сьогоднішньому етапі потрібно дифікувати”³ [виділення моє. – В.М.].

¹ Див.: Andrzejewski J. Popiół i diament. Warszawa, 1974.

² Gramatyka współczesnego języka polskiego: składnia – morfologia – fonologia. Warszawa, 1984, 1998.

³ Huszcza R. Honoryfikatywność. Gramatyka, pragmatyka, typologia. Warszawa, 2006. S.8, 23.

У пропонованій статті розглядається граматична форма присудка як показник мовленнєвого етикету в сучасній польській мові. Вона показує, як категорія особи дієслова, що виконує функцію присудка, впливає на рівень ввічливості висловлювання. Як приклад – розповідні і питальні речення, а також речення з дієсловом в умовному способі. Форма присудка у директивах є доволі широким питанням, яке потребує окремого дослідження. В статті використовується також поняття гонорифікативності, яке, слідом за Р.Гушею, окреслюється як “[...] інформація про товарисько-суспільні стосунки між [...] адресатом і адресантом, стосунки між адресантом і слухачем, який не є безпосереднім адресатом [...], стосунки між адресантом та героєм висловлювання”⁴, а також принцип, що гонорифікативність є граматичною категорією, схрещеною з категорією особи дієслова⁵. Ілюстративний матеріал почерпнуто з занотованих усних висловлювань, із наукових праць і подекуди з художніх творів.

Польська мова виділяє два основних рівні ввічливості, які дослідники називають неофіційним і офіційним, фамільярним і нефамільярним, або неформальним і формальним. У статті ці терміни використовуються як синоніми.

У висловлюваннях неофіційного характеру присудок має форму другої особи однини (адресатом є одна особа): *Ale ty jesteś naiwna!, Przecież go nie znasz, Jak zwykle miałeś rację*, або другої особи множини (адресатом є група осіб): *Byliście tam wczoraj?, Wiem, że to zrozumiecie, A, nie, nie zgadyście!, Idziecie czy nie?*

У висловлюванні, скерованому до одного адресата, присудок модифікувати не можна, але розмова з групою осіб уже дає можливість оперувати граматичною формою дієслова, що призводить до зміни рівня ввічливості висловлювання. Одним зі способів висловлювання є вживання дієслова в минулому часі у нечоловічоособовій формі при контакті з групою чоловіків. Однак це не входить у сферу наших зацікавлень – пониження рівня ввічливості шляхом зміни роду характерне для частин мови, які мають категорію граматичного роду, а отже, у випадку дієслова воно доволі обмежене. Тут варто пригадати інший граматичний (принаймні, формально) засіб, який використовується для зміни рівня ввічливості висловлювання – категорію числа. Висловлювання типу: *Wiedzieliście?, Jak tam chceta, Wy byśta tylko jedli* зменшують дистанцію між мовцем та адресатом, при цьому вони можуть мати додаткове значення жарту або зневаги. Це давні форми двоїни, які збереглися у багатьох говорах зі значенням множини, в окремих випадках – двоїни. В сучасній польській мові важко говорити про свідоме оперування категорією числа, це, радше, стилізація під народну мову, яка вважається варіантом мови з низьким суспільним статусом. Висловлювання такого типу стали популярними завдяки Єжи Овсякові – авторові слів *Róbta, co chceta*⁶. Таким чином мовний жарт причинився до відродження архаїчних форм другої особи двоїни дієслів.

Спілкування в офіційній площині вимагає вживання дієслівного присудка в третій особі однини або множини, чим польська мова відрізняється від інших слов'янських мов. Унікальними, порівняно з іншими слов'янськими мовами, є також польські особові

⁴ *Huszczka R.* Honoryfikatywność. Gramatyka, pragmatyka, typologia. S.51.

⁵ *Ibid.* S.78, 206, 212.

⁶ Єжи Овсяк (Jerzy Owsiak) – суспільний діяч і голова Фонду Великого оркестру святкової допомоги, з грудня 1991 р. ведучий радіопрограми “Róbta, co chceta, czyli rockandrollowa jazda bez trzymanki”; перша частина назви програми здобула величезну популярність і увійшла до репертуару найбільш вживаних польських висловів. Ці слова також увійшли до назви автобіографії Є.Овсяка (*Owsiak J.* Róbta co chceta, czyli z sercem jak na dłoni. Warszawa, 2009. (https://pl.wikipedia.org/wiki/Jerzy_Owsiak).

займенники *pan, pani, panowie, panie, państwo*⁷. Нормативними, згідно з польським мовленнєвим етикетом, є, наприклад, такі речення: *Ma pani szczęście, nic złego się nie stało., Był pan kiedyś w Wenecji?, Zdziwiliby się państwo, ile to kosztowało, Czekają panie na doktora Olejniczaka?, Widzę, że panowie się ze mną zgadzają*. І в цьому випадку можливе вживання нечоловічоособової форми замість чоловічоособової з метою позбавлення співрозмовника гонорифікативності.

У даній статті об'єктом уваги є насамперед оперування категорією особи, зокрема висловлювання з присудком у формі другої особи однини, характерні для неформальної комунікації: *Co też mi pan tu czytasz!, Pan tylko czytasz i czytasz, a mnie co to ma obchodzić?, Teraz masz pani święty spokój!*⁸ Звертання такого типу репрезентують офіційний рівень мовної комунікації, однак мають низьку гонорифікативну цінність. Вони використовуються у розмовній польській мові неосвічених осіб і часто мають додаткове негативне емоційне навантаження. Проаналізувавши дані з Корпусу польської мови PWN, Марек Лазінський дійшов висновку, що поєднання звертання *pan, pani* з дієсловом у другій особі однини характерне для варшавського говору середини ХХ ст., до того ж, воно частіше використовувалось при звертанні до чоловіків, аніж жінок⁹. Це підтверджує гіпотезу Р.Гуці, що жіночі форми такого типу мають більше експресивне забарвлення, ніж форми чоловічого роду¹⁰. Менша їх частотність у Корпусі польської мови, можливо, пояснюється суворішим дотриманням правил етикету у контактах із жінками.

У висловлюваннях формального характеру існує також можливість вживання дієслівного присудка в формі другої особи множини. Ще недавно це були етикетні форми, характерні для більшості польських діалектів і для польської розмовної мови мешканців сіл та провінційних містечок. Поступово зі зникненням діалектів відходять і вони. Такому способу звертання до адресата надавалась перевага державною адміністрацією після 1945 р., коли велась боротьба з займенниковими зворотами типу *pan, pani* з формами третьої особи як із некоректними залишками минулого. Звертання *pan* і *pani* замінювали на *obywatel, kolega, towarzysz* із дієсловами у другій особі множини: *Towarzyszko, zanieście to do sekretariatu., Kolego, macie już swoją legitymację?*¹¹; *Widzieliście, towarzyszu Szczuka, twarze tych ludzi słuchających komunikatu?*¹²; *Wy się wyznajecie, towarzyszu, w tym wszystkim. Siedzicie w polityce, to wasza sprawa się na tym znać...*¹³. Звертання такого типу не прижилися, а форми множини дієслів у висловлюваннях, скерованих до одного адресата, сьогодні мають радше діалектне підґрунтя.

Офіційна комунікативна ситуація з групою осіб вимагає вживання присудка в третій особі множини (обов'язково з особовим займенником *panowie, panie* або *państwo*): *Mają państwo ciekawe propozycje, Planowały panie ten wyjazd, prawda?, Myśleliśmy, że panowie przyjadą dopiero jutro*. Так радять висловлюватись усі дидактичні видання.

⁷ Поділяємо думку Р.Гуці, що слова *pan, pani, państwo* у такому контексті – це особові займенники, а не іменники (*Huszcza R. Honoryfikatywność. Gramatyka, pragmatyka, typologia. Warszawa, 1996, 2006*). М.Лазінський називає їх дистанційними займенниками 2-ї ос., що поєднуються із дієсловами в 3-ї ос. (*Łaziński M. O panach i paniach. Polskie rzeczowniki tytułowe i ich asymetria rodzajowo-plciowa. Warszawa, 2006*).

⁸ *Huszcza R. Honoryfikatywność. Gramatyka, pragmatyka, typologia. S.171.*

⁹ *Łaziński M. O panach i paniach. S.40, 41.*

¹⁰ *Huszcza R. Honoryfikatywność. Gramatyka, pragmatyka, typologia. S.171.*

¹¹ *Ibid. S.120.*

¹² *Andrzejewski J. Popiół i diament. S.25.*

¹³ *Ibid. S.30.*

Окремого обговорення потребують речення з присудком у другій особі множини, що вживаються у формальних контактах із групою осіб, типу *Państwo, piszecie do mnie listy*¹⁴, *Słyszeliście, panowie? Macie wśród siebie wielkiego artystę*¹⁵. Марек Лазінський стверджує: “До сьогодні неусталеним залишається синтаксис множини, в якому поєднання з 2-ю особою не має зневажливого характеру, наприклад, *pozwólcie państwo*, хоча дидактичні видання рекомендують тут форму третьої особи: *niech państwo pozwolą*. У KJPPWN [Корпус польської мови PWN] рекомендована мовознавцями форма трапляється у десять разів рідше, ніж розмовна”¹⁶.

І все ж, у мовознавстві побуває думка, що вживання дієслова в другій особі множини в такій комунікативній ситуації надає висловлюванню дещо фамільярний характер, свідчить про зменшення відстані між адресатом і мовцем, є типовим для польської розмовної мови. Малгожата Марц'янік зауважує: “Форма *państwo*, спрямована до збірного адресата, традиційно поєднується із 3-ю особою множини дієслова і виражає повагу до співрозмовника. Та сама форма, поєднана із дієсловом у 2-й особі множини, поваги уже не виражає”¹⁷.

Це перекикається з твердженням Ромуальда Гуці, що неприпустимими є поєднання типу **księża czytacie*, **panie doktor czytacie* через низьку гонорифікативну вартість присудка у наведених звертаннях¹⁸. Як би не визначався їх статус у системі мовленнєвого етикету, не можна заперечувати, що дані форми є експансивними – це свідчить про важливі зміни у цій системі.

Переклад з польської *Лесі Король*

GRAMMATICAL FORM OF THE PREDICATE AND THE LEVEL OF POLITENESS IN MODERN POLISH

Virginia MIROSLAWSKA

St. Cyril and St. Methodius University of Veliko Turnovo
2 T. Tyrnovski str., 5003, Veliko Turnovo, Bulgaria
The chair of Slavonic philology
e-mail: mirowska@op.pl

The article explores relations between the grammatical forms of the predicate and the level of politeness in modern Polish. The sentences of two levels of communication – informal and formal – are compared. The dissimilarities of the grammatical forms of verbs in formal styles are emphasized. This fact should be taken into consideration when evaluating the level of politeness in Polish.

Key words: language etiquette, formal communication, informal communication.

¹⁴ Marcjanik M. Mówimy uprzejmie. Poradnik językowego savoir-vivre'u. Warszawa, 2009. S.208, 209.

¹⁵ Andrzejewski J. Popiół i diament. S.252.

¹⁶ Łaziński M. O panach i paniach. S.41.

¹⁷ Marcjanik M. Mówimy uprzejmie. S.209.

¹⁸ Huszcza R. Honoryfikatywność. Gramatyka, pragmatyka, typologia. S.170, 171.

**ГРАММАТИЧЕСКАЯ ФОРМА СКАЗУЕМОГО
И УРОВЕНЬ РАЗГОВОРНОГО ЭТИКЕТА В
СОВРЕМЕННОМ ПОЛЬСКОМ ЯЗЫКЕ**

Виргиния МИРОСЛАВСКАЯ

*Великотърновский университет им. св. Кирилла и Мефодия
ул. Теодосия Търновского, 2, Велико Търново, 5003 (Болгария)
Кафедра славянской филологии
e-mail: miroslawska@op.pl*

В статье прослеживается связь между грамматической формой сказуемого и гонорификативным значением предложения в современном польском языке. Сравниваются обращения к адресату на официальном и неофициальном уровнях. Раскрыта разнородность гонорификативной плоскости, в зависимости от грамматической формы сказуемого.

Ключевые слова: речевой этикет, гонорификативность, уровень формальный/официальный, уровень неформальный/неофициальный.

Стаття надійшла до редколегії 20.10.16
Прийнята до друку 10.11.16